

بُهْرَهَا در بُسْتَر تارِيخ و اندیشه

(جماعتی از شیعیان اسماععیلیه طبیبیه هند)

کمیل راجانی

مركز بين الملل
ترجمة و نشر المصطفى

بُهره‌ها در بستر تاریخ و اندیشه (جماعتی از شیعیان اسماععیلیه طیبیه هند)

تألیف: کمیل راجانی

چاپ سوم: ۱۳۹۴ / اش ۱۴۳۷

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی

● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۱۱۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

● قم، چهارراه شهداء، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸. تلفکس: ۹۰۵-۳۷۸۳۹۳۰۵ +۹۸ ۲۵

● قم، بلوار محمدامین، سهراه سalarیه. تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۴۶ فکس:

● قم، ساختمان ناشران، طبقه سوم، پلاک ۳۰۸. تلفن: ۳۷۸۴۲۴۰۲ +۹۸ ۲۵

pub.miu.ac.ir miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید اثر یاری رساندند.

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایاندی به دین و سنت در مدیریت همه جانبه کشورها، بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید؛ از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طبیّه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی رهبر اسلام و مقام معظم رهبری (دام ظله العالی) می‌باشد.

«جامعة المصطفى علیه السلام العالمية» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی علیه السلام «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام» را تأسیس کرده است.

اثر حاضر با عنوان بهره‌ها در بستر تاریخ و اندیشه (جماعتی از شیعیان اسماعیلیه طبییه هند) حاصل پژوهش فاضل گرامی کمیل راجانی کوششی است در به ثمر رساندن گوشه‌ای از این اهداف متعالی. در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

فهرست

۱۳.....	چکیده
۱۵.....	پیشگفتار
۱۷.....	آسیب‌شناسی مطالعات اسماعیلیه طبیه هند
۲۳.....	فصل اول: اسماعیلیان نخستین
۲۳.....	نخستین شکاف میان مسلمین
۲۳.....	بررسی واژه تشیع
۲۵.....	سیر تکون نهضت تشیع
۲۷.....	شکاف میان شیعیان و ظهور فرق تشیع
۲۷.....	(الف) کیسانیه
۲۹.....	(ب) زیدیه
۲۹.....	فرقه‌هایی در زمان امام صادق <small>علیه السلام</small>
۳۰.....	(ج) اسماعیلیه
۳۲.....	تاریخ اسماعیلیه
۳۲.....	بستر پیدایش اسماعیلیه
۳۵.....	زنگی نامه اسماعیل بن جعفر
۳۶.....	امامت اسماعیل
۳۶.....	وفات اسماعیل
۳۷.....	ادوار تاریخ اسماعیلیه

۳۷.....	اسماعیلیه نخستین ۱۴۸ هجری
۳۹.....	تاریخچه اسماعیلیه
۴۰.....	دوره ستر امامان اسماعیلی (۱۴۵ تا ۲۹۷ ه)
۴۲.....	سلسله امامان اسماعیلی در دوره ستر
۴۳.....	امامان اسماعیلی تا دولت فاطمی به روایت طبیان
۴۴.....	اسماعیلیان قرامطه (۲۶۰ – ۴۵۰ ه)
۴۷.....	اسماعیلیان دولت فاطمی (۲۹۷ تا ۵۶۷ ه)
۵۱.....	صلیحیون در یمن
۵۷.....	فصل دوم: تاریخ بهره‌ها (اسماعیلیان مستعلویه – طبیبه هند)
۵۸.....	ورود اسماعیلیان به هند
۶۳.....	بهره‌ها و یمن
۶۴.....	تحولات در یمن
۶۶.....	سلسله داعیان مطلق یمنی و هندی (مشترک بین سلیمانی‌ها و داوودی‌ها)
۶۷.....	بهره‌ها در زمان داعیان یمنی
۶۸.....	نخستین شکاف میان بهره‌ها: بهره‌های جعفری
۷۰.....	دستگاه داعی مطلق به هند منتقل می‌شود
۷۱.....	چرا هند مرکز دعوت شد؟
۷۲.....	بهره‌های طبی آزادی یافتند
۷۳.....	شکاف دیگری در میان بهره‌های طبی: بهره‌های سلیمانی
۷۶.....	سلسله داعیان سلیمانی
۷۷.....	شکاف دیگری میان بهره‌های داوودی: بهره‌های علوی
۸۰.....	سلسله داعیان بهره‌های علوی
۸۱.....	شکاف میان بهره‌های علوی: بهره‌های ناگوشیه
۸۱.....	ادامه بحث بهره‌های داوودی
۸۲.....	شکاف دیگر میان بهره‌های داوودی: بهره‌های هجومیه
۸۲.....	شکاف دیگر میان بهره‌های داوودی: بهره‌های هبتیه
۸۳.....	ادامه سلسله داعیان مطلق بهره‌های داوودی
۸۴.....	بهره‌های داوودی بدون داعی منصوص
۸۵.....	شکاف دیگری میان بهره‌های داوودی: بهره‌های اتباع ملک
۸۶.....	شکاف میان فرقه مهاری باخ والا یا اتباع ملک

سلسله داعیان مطلق بهره‌های داودی پس از شکاف داودی - سلیمانی.....	۸۹
سلسله داعیان مطلق بهره‌های داودی.....	۹۳
بهره‌های اهل سنت.....	۹۳
بهره‌های شیعه دوازده امامی.....	۹۴
اصلاح طلب‌ها میان بهره‌های داودی.....	۹۶
نامه سرگشاده به سیدنا صاحب.....	۱۰۰
فرقه‌های بهره با ذکر سال‌های تأسیس آن.....	۱۰۸
فصل سوم: میراث علمی بهره‌ها.....	۱۰۹
بخش نخست: چهره‌های بر جسته و بزرگان علمی	۱۱۰
۱. قاضی نعمان	۱۱۰
۲. ابراهیم بن حسین حامدی، دومین داعی مطلق (۵۵۲ - ۵۵۷ ه).....	۱۱۵
۳. حاتم بن ابراهیم الحامدی، سومین داعی مطلق (م ۵۹۶ ه).....	۱۱۵
۴. علی بن محمد بن جعفر بن ابراهیم بن ولید، پنجمین داعی مطلق (۵۲۲ - ۶۱۱ ه).....	۱۱۶
۵. علی بن حسین بن حنظله الوادعی، ششمین داعی مطلق.....	۱۱۷
۶. ادریس عماد الدین قرشی، نوزدهمین داعی مطلق، ۸۷۲ قمری	۱۱۷
چهره‌های بر جسته معاصر بهره‌ها	۱۱۹
الف) داعیان مطلق معاصر	۱۱۹
ب) اندیشمندان اسماعیلی طیبی بهره‌های معاصر (غیر دعات)	۱۲۵
بخش دوم: حوزه‌های علمیه، مدارس دینی و کتابخانه‌ها	۱۲۹
الف) حوزه‌های علمیه	۱۲۹
برنامه آموزشی الجامعه السیفیه	۱۳۱
ساختمار کلی الجامعه السیفیه	۱۳۳
مسجد فاطمی	۱۳۵
قبه مبارکه	۱۳۵
مکتبة الجامعه	۱۳۶
معهد الزهرا	۱۳۷
مساکن محمدیه و ربوات جبله	۱۳۷
ایوان الجامعه	۱۳۷
خدمات الرياضیه (ورزشگاه)	۱۳۷

۱۳۸	مواعید (آتشپزخانه و غذاها)
۱۳۸	مخترع علمی (آزمایشگاه)
۱۳۹	جامعه السیفیه کراچی
۱۴۰	(ب) مدارس دینی
۱۴۲	(ج) کتابخانه‌ها
۱۴۴	عنوانین موضوعات درس و کتاب‌های مهم این موضوعات
۱۴۴	کتاب‌های ادبی
۱۴۴	دیوان
۱۴۴	کتاب‌های مجالس
۱۴۵	کتاب‌های دقیق عربی
۱۴۵	فقه
۱۴۵	کتاب‌های مجموعه‌های مسائل
۱۴۵	کتاب‌های تأویل
۱۴۶	کتاب‌های مبدأ و معاد و حقایق
۱۴۷	اخبار (تاریخ)
۱۴۷	اصول اسماعیلیه و رذ بر فرقه‌های ضاله
۱۴۷	کتاب‌های اعتقادی
۱۴۹	فصل چهارم: اندیشه‌های اعتقادی بهره‌ها
۱۵۰	خداشناسی
۱۵۱	رؤیت خداوند متعال
۱۵۲	شرک و مشترک
۱۵۳	نبوت از دیدگاه بهره‌ها
۱۵۴	تعريف نبوت و وحی
۱۵۴	اوّصف پیامبران
۱۵۵	پیامبر اسلام ﷺ
۱۵۶	قرآن
۱۵۶	امام‌شناسی
۱۵۹	جایگاه بحث امام و امامت
۱۶۰	امامت تطبیقی
۱۶۰	الف) علی ؓ
۱۶۱	(ب) اسماعیل بن جعفر

۱۶۳	فضایل علی <small>علیتیه</small> و حد اعدال
۱۶۴	اقسام امامان بهره‌ها
۱۶۶	سلسله مراتب دعوت
۱۶۷	سلسله مراتب دعوت در دوران خلفای فاطمی
۱۶۸	سلسله مراتب دعوت پس از خلفای فاطمی (بعد از غیبت امام طیب)
۱۷۰	وظایف پیروان در برابر امامان
۱۷۰	جهان‌شناسی
۱۷۲	معداشناسی
۱۷۳	معاد روحانی
۱۷۴	برزنخ
۱۷۵	نفح صور
۱۷۵	تناسخ
۱۷۷	فصل پنجم: اندیشه‌های فقهی بهره‌ها
۱۷۸	هفت ستون دین اسلام به روایت اسماعیلیه طیبیه
۱۸۰	۱. ولایت
۱۸۲	۲. طهارت
۱۸۲	کیفیت وضو
۱۸۳	۳. نماز
۱۸۳	وقت نماز
۱۸۳	اذان و اقامه
۱۸۵	۴. زکات
۱۸۵	انواع زکات
۱۸۷	۵. روزه ماه و ماه مبارک رمضان
۱۸۸	۶. حج و زیارت
۱۸۸	۷. جهاد
۱۸۹	احکام جهاد
۱۹۰	تاویل
۱۹۲	ولایت
۱۹۳	طهارت
۱۹۳	نماز
۱۹۳	زکات

۱۹۴	روزه
۱۹۴	حج
۱۹۴	جهاد
۱۹۵	اصول فقه
۱۹۹	فصل ششم: آیین‌ها و شعائر بهره‌ها
۱۹۹	الف) آیین‌ها
۲۰۰	مراسم سوگواری امام حسین علیه السلام در ماه محرم
۲۰۴	ماه مبارک رمضان
۲۰۴	میثاق
۲۰۶	عرس
۲۰۷	ازدواج
۲۰۹	ب) شعائر
۲۰۹	زيارت و زيارتگاهها
۲۱۵	تقويم مصرى
۲۱۵	زبان خاص دعوت (لسان الدعوة)
۲۱۶	لباس قومى
۲۱۶	نظام دعوت بهره‌ها
۲۱۹	ج) تعامل بهره‌ها با اديان و مذاهب ديگر
۲۲۰	خاتمه
۲۲۳	فهرست منابع
۲۲۳	كتاب‌های فارسی
۲۲۴	كتاب‌های عربی
۲۲۸	كتاب‌های انگلیسی
۲۲۹	كتاب‌های گجراتی
۲۲۹	كتاب‌های اردو
۲۲۹	مجلات فارسی
۲۲۹	دایرةالمعارف‌ها فهرستی
۲۲۹	مجلات و دایرةالمعارف‌های انگلیسی
۲۳۰	سایت‌هایی که استفاده شده‌اند
۲۳۱	Bohras in the scrolls of history and idea

چکیده

بُهره‌ها، گروهی از شیعیان اسماعیلیه طبیه هستند. این گروه، ابتدا پیرو آیین هندو بودند. سال ۴۸۰ ق / ۱۰۸۷ م، زمان مستنصر خلیفه فاطمی، بهره‌ها به دست داعیان مصری و یمنی به دین اسلام و با گرایشی شیعی اسماعیلی می‌گرورند. واژه بهره‌ها، در زبان گجراتی به معنای دادوستد و تجارت کردن است و اشاره به حرفه و شغل آنها دارد و در هند قدیم اشتهرار هر گروهی به کار و شغلشان رایج بود.

بهره‌ها پس از اسماعیلی شدن، به مذهب اسماعیلیه و به مصر دستگاه مرکز دعوت و فدار بودند؛ ولی بعد از فوت مستنصر، میان اسماعیلیان مصر شکافی ایجاد شد و بهره‌ها به تبعیت از داعیان یمنی، از مستعلوی پیروی کردند و نزار، فرزند دیگر مستنصر را رها کردند.

در نزاع بعدی بر سر امامت حافظ و طیب نیز، بهره‌ها با پیروی از داعیان یمنی امامت طیب را می‌پذیرند. طیب به غیبت می‌رود و بهره‌ها وی را امام غایب تلقی می‌کنند و منتظرند که شخصی از نسل وی ظهور کند و سلسله امامت را ادامه دهد.

پس از غیبت طیب، امور دعوت به دست داعیان مطلق سپرده شد و

داعیان که یمنی بودند، با بهره‌ها ارتباط خوبی برقرار می‌کنند. این سلسله از داعیان مطلق، پس از چند سده به هند منتقل شد و تا به امروز، هند مرکز دعوت اسماعیلیه طبیبه است. با انتقال دستگاه دعوت به هند و درگیری‌های درونی برای تصاحب منصب داعی مطلق، بهره‌ها به چندین فرقه منشعب شدند. این فرقه‌ها عبارت‌اند از: سلیمانی، جعفری، علوی، داوودی، هجومیه، هبته، ناگوشیه، مهدی باغ والا، بدربی‌ها و وکیلی‌ها. جمعیت بهره‌ها در جهان، بالغ بر یک میلیون نفر است که بیشتر آنان در ایالت گجرات هند ساکن‌اند. اکثر بهره‌ها از فرقه داوودی هستند. سیدنا برهان‌الدین، پنجاه و دومین داعی مطلق بهره‌های داوودی و در شهر مومبای ساکن است.

بهره‌ها به مذهب‌شان بسیار پاییند هستند. آنها برای خود، فرهنگی مذهبی، بر اساس مذهب بهره‌ها پدید آورده‌اند. امروزه آنها زبانی مخصوص (لسان الدعوه)، لباسی خاص (قومی لباس) و نظام تبلیغی ویژه‌ای (نظام الدعوه الہادیه) برای خود دارند. این فرقه در عرصه‌های اقتصادی از موفق‌ترین مسلمانان هند به حساب می‌آیند. البته بهره‌ها کثار این ویژگی‌ها، به‌گونه‌ای افراطی، میل به پنهان بودن دارند. آنان جامعه‌ای بسته محسوب می‌شوند که علاقه‌ای به برقراری ارتباط با گروه‌های دیگر مسلمان ندارند.

بهره‌ها در اندیشه‌های کلامی و فقهی، مانند سایر شیعیان، به قرآن، سنت، اهل بیت رسول‌الله ﷺ و نیز به خلفای فاطمی رجوع می‌کنند. آنها در استفاده از متون دینی، گرایش تأویلی دارند. البته این گرایش، آنها را از تممسک به ظاهر شریعت باز نداشته و برای ظواهر نیز اهمیت فراوانی قائل‌اند.

در سال‌های اخیر، میان بهره‌ها گروهی اصلاح طلب پدید آمده است که بیشتر به اختیارات بی‌حد داعی مطلق اعتراض دارند و خواستار بازبینی در نظام دعوت داعی مطلق هستند.

پیشگفتار

یکی از علومی که در اسلام، بسیار اهمیت دارد، علم ملل و نحل، یعنی دانش شناخت ملت‌های دینی و نحله‌های فلسفی است. همچنین از علل پیشرفت فرهنگ اسلامی ذکر اقوال و عقاید مخالفین، با اندیشه‌های موافقان همپایه بوده تا راه انتخاب برای جویندگان حق و حقیقت باز باشد. دانشمندان اسلامی به سبب اهمیت این دانش، در این زمینه دست به تألیف زدند و میراث عظیمی برای آیندگان گذاشتند؛ مانند: مقالات الاسلامیین اشعری (۳۳۰ق/۹۴۱م)، الفرق بین الفرق عبد القاهر بغدادی (۴۳۹ق / ۱۰۳۷م)؛ الملل و النحل شهرستانی (۴۵۶ق/۱۰۶۴م)؛ الفصل فی الملل و الاهواء و النحل ابن حزم (۴۵۶ق/۱۰۶۴م).

عصر حاضر، عصر انفجار اطلاعات است و به سبب شاخه‌شانه شدن رشته‌های علمی، جا دارد که شناخت ملت‌های دینی و نحله‌های فلسفی تخصصی‌تر شود؛ به طوری که هر فرقه – هر چند با پیروانی اندک – به طور گسترده و جداگانه بررسی شود؛ از این‌رو مطالب پیش‌رو، در زمینه بررسی تاریخ و اندیشه‌های یکی از فرقه‌های شیعه اسماعیلی هند، به نام بُهره‌هاست.

فرقه اسماعیلیه در طول تاریخ، از فرقه‌های بحث‌انگیز بوده که علتش داشتن تاریخ پر حادثه و تأویلات خاص دینی آنهاست. بررسی تاریخ و اندیشه این فرقه، از دیرباز ضرورتی علمی بوده؛ علاوه بر آن، به سبب تقیه کاری افراطی، نوعی کشف معمای نیز بوده است.

بنابراین دانشمندان فرقه‌نویسی، برای اعتقادات این فرقه پر راز و رمز، دست به تألیف زدند. البته بیشتر دانشمندان در صدد معرفی این فرقه، به عنوان فرقه‌ای ضاله بودند. کتاب *فضایح الباطنیه ابوحامد غزالی* (۵۰۵ ق/۱۱۱۱م)، بهترین شاهد بر این مدعاست.

البته خود اسماعیلی‌ها هم در این باب بی‌تقصیر نبودند. تأویلات خاص قرآنی، مخفی‌کاری‌های افراطی و اعتقادات التقاطی باعث شده بود که دیگران درباره آنها افکار انحرافی داشته باشند. بنابراین هم از موافقان و هم از مخالفان، افراط و تغیریط دیده می‌شود.

یکی از فرقه‌های اسماعیلی به نام **بُهْرَه**، جماعتی از شیعیان اسماعیلیه هند و متعلق به شاخه مستعلوی طیبی هستند که در بحث‌های طولانی اسماعیلیه مخفی ماندند؛ به حدی که راجع به آنان تحقیقات مستقل به زبان فارسی، بیش از چند مقاله نیست؛ حال آنکه وارثان علوم و فرهنگ دولت مقتدر فاطمی اینها هستند. کسانی که ادعای تدین دارند و این ادعا را در بخش‌های مختلف زندگانی‌شان به اثبات رساندند اینها هستند. کسانی که در رفتار عملی، هیچ دوره‌ای خود را از جامعه بزرگ اسلامی دور نکردند، اینها هستند.

بسیار عجیب است! وقتی بحث تقریب بین مذاهب اسلامی پیش می‌آید، تقریب مذاهب شیعه فراموش می‌شود؛ درحالی که تقریب با این مذاهب، به مراتب آسان‌تر و ثمربخش‌تر است. تعداد اندک پیروان این

مذاهب، نباید باعث بی توجهی به آنان شود.

نوشته حاضر، تلاشی برای معرفی همین فرقه اسماعیلیه است؛ چون قبل از این نوشتار تحقیقی در این زمینه صورت نگرفته، بنابراین در این تحقیق، دورنمایی کلی از این فرقه ارائه می‌دهیم؛ از این‌رو خواننده محترم نباید توقع داشته باشد که از این نوشتار، جزئیات اصول و فروع این جماعت اسماعیلی هند به دست آید.

این تحقیق در شش فصل به تاریخ و اندیشه بهره‌ها می‌پردازد:

فصل اول، به مباحث مقدماتی همچون شکاف میان مسلمین بعد از رحلت رسول الله ﷺ و فاصله میان شیعیان در دوران ائمه علیهم السلام و همچنین تاریخ اسماعیلیه نخستین و دولت فاطمیون در مصر و صلیحیون در یمن می‌پردازد؛

فصل دوم، مشتمل بر پدید آمدن فرقه‌ای به نام بهره‌ها در سرزمین هند است که اکثر ساکنان آن هندو مسلک بودند؛

فصل سوم، مختص به بررسی میراث علمی بهره‌های است. همچنین درباره متکلمین، فقهاء، حوزه‌های علمیه و اصلاح طلبان بهره‌ها بحث خواهد شد؛

فصل چهارم و پنجم، به اندیشه‌های اعتقادی و فقهی بهره‌ها پرداخته است؛

فصل ششم، مشتمل بر آیین‌ها و شعائر بهره‌های است.

آسیب‌شناسی مطالعات اسماعیلیه طبییه هند

محقق در پژوهش‌های اسماعیلی، با کمبود منابع اصلی یا منابعی که به دست مخالفین نوشته شده است، مواجه می‌شود؛ زیرا اسماعیلیه

به طور عموم به فعالیت‌های سیاسی - انقلابی بر ضد دستگاه حاکم می‌پرداختند و اهل سنت و خلفای عباسی برای تخریب چهره واقعی آنان سنگ تمام می‌گذاشتند.

ما در این فصل می‌خواهیم باسیر در ادوار گوناگون تاریخ اسماعیلیه، به آثار به‌جا مانده از آن دوران اشاره کنیم. لازم به ذکر است که منابع تاریخ و اندیشه اسماعیلیه، تا سال ۴۸۷ق/۱۰۹۴م، بین تمام فرق آنان این سال، مشترک است؛ زیرا در نهضت اسماعیلیه با مهم‌ترین بحران داخلی مواجه شد که آن جانشینی امام بود.

مرحله آغازین تاریخ اسماعیلیه را هرگز نمی‌توان به‌طور کامل و صحیح شناخت؛ زیرا از آن دوره تقریباً هیچ نوشته یا سند دیگری از اسماعیلیه و شاخه‌های مختلف آن به‌جا نمانده است. البته آثاری از مخالفین آنان باقی مانده؛ ولی نمی‌توان از آن آثار برای تاریخ و اندیشه اسماعیلیه بهره برد.

در دوره خلافت فاطمی که عصر طلایی اسماعیلیه محسوب می‌شود، از اسماعیلی‌ها توقع می‌رفت آثار بر جسته‌ای به‌جا بگذارند؛ ولی مؤسفانه چنین نیست. شاید علت‌ش این باشد که نویسنده‌گان اسماعیلی یا داعیانی بودند که به عنوان متكلم، تعلیم یافته و علاقه خاصی به تاریخ‌نگاری نداشتند، یا شاید تقيه را رعایت می‌کردند؛ زیرا معمولاً در محیط‌هایی خصم‌انه مشغول فعالیت بودند و می‌خواستند جزئیات روش‌های خودشان بر معاندان مخفی بمانند.^۱

بنای‌این همان آثار محدود هم پس از سقوط خلافت فاطمی، به

۱. دو احتمال مذکور تلخیصی از کتاب: فرهاد دفتری، مختصری در تاریخ اسماعیلیه: سنت‌های یک جماعت مسلمان، ص ۱۰.

دست ایوبیان نابود شد. کتاب خانه‌های مشهور و معروف فاطمیان در قاهره و ادبیات دینی آنها را از بین برداشتند. البته نوشته‌هایی اندک در زمینه تاریخ و عقاید اسماعیلیه، از حوادث روزگار مصون ماند؛ مانند رسالهای فتح الدعوه قاضی نعمان، استخار الامام نیشاپوری، زهر المعانی عمادالدین فرشی، اعلام النبوه ابوحاتم رازی.

منابع تاریخی اسماعیلیه نیز، بعد از انشعاب اسماعیلیه به نزاریه و مستعلویه و پس از سقوط دولت فاطمی بسیار اندک است. برای قدیمی‌ترین دوره‌های تاریخ طبیان و حافظیان در یمن، منبع عمده تاریخ الیمن نجم‌الدین عماره بن علی‌الحكمی هست و مهم‌ترین منبع درباره طبیی‌های یمن، کتاب گران‌قدر داعی ادریس عمادالدین، به نام عيون الاخبار و فنون الآثار است. وی این کتاب را در هفت مجلد نوشته است. در همین مورخ، کتاب دیگری به نام نزهه الافکار در دست است.

این کتاب کامل‌ترین و صحیح‌ترین تاریخ دعوت یمن بعد از بر افتادن صلیحیون است. نویسنده توجهی خاص به دعوت اسماعیلی در هند داشته و به ارتباط میان جماعات اسماعیلی یمن و هند اشاره کرده است.

نخستین قرن‌های تاریخ هند اسماعیلی‌ها که به بهره‌ها شناخته می‌شوند، در پرده ابهام باقی مانده است. که علت‌ش چیزی جز اوضاع سیاسی هند آن زمان و اختلاف درونی بهره‌ها نیست. قسمت عمده آثار به‌جا مانده نیز مخلوطی از افسانه و واقعیت بوده است. در میان چند تاریخ اسماعیلی صحیح که در هند نوشته شده می‌توان از متزع الاخبار قطب‌الدین سلیمانی برهانپوری (۱۲۴۱ق/۱۸۲۶م) نام برد. این کتاب به‌دست یک بهره، در دو جلد به زبان عربی نوشته شده است.

کتاب دیگری که بهره‌ها آن را تاریخ مستندشان می‌دانند، هرچند

مطالبی خرافی و افسانه‌ای دارد، موسم بهار فی اخبار الطاهرين الاخيار است. این کتاب به زبان گجراتی و به خط عربی به وسیله میان صاحب محمد علی رامپوری (۱۳۱۵ یا ۱۸۹۷ – ۱۳۱۶ یا ۱۸۹۹) نوشته شده است. انتشار جلد سوم این کتاب که مدت‌ها ممنوع بوده، حاوی تاریخ دعوت اسماعیلی در هند، از زمان آغازش در گجرات تا زمان نویسده است.

در عصر جدید، با این‌که جامعه اسماعیلیان طیبی هند – بهره‌ها، سیاست مخفی کاری را ادامه می‌دهند، چند تن از آنان برای معرفی خودشان کتاب‌هایی نوشته و دانش پژوهان را با میراث تاریخی خود آشنا کرده‌اند. ملا عبدالحسین کتابی به نام گلزار داودی به زبان انگلیسی نوشته است و مرحوم زاهد علی هم کتابی به نام هماری اسماعیلی مذهب کی حقیقت اور اس کا نظام (حقیقت و نظام مذهب اسماعیلیه) به زبان اردو نوشته است. اخیراً بعضی اصلاح طلب‌ها (reformists) نیز بر خلاف میل دستگاه داعی مطلق، مجلات و کتاب‌هایی راجع به تاریخ و معتقدات بهره‌ها منتشر کرده‌اند؛ مانند کتاب بهره‌ها، نوشته اصغر علی انجنیر. غربی‌ها هم در مطالعات اسماعیلی سهم بسیار والایی دارند؛ ولی این مطالعات معطوف به شاخه نزاریه از اسماعیلیه بوده، جز کتاب اخیر با عنوان ملأها بر پردازنده مرکزی: اسلام و تجدّد میان بهره‌های داودی که جناح بلنک نوشته است.

آثاری که در این فصل ذکر شد، قطعه‌ای از آن خزانه پوشیده «الخزانة المکنونه»^۱ است که در کتاب خانه‌های بهره‌ها نگهداری می‌شود. این خزانه از دسترس غیر اسماعیلیان دور است و محقق بزرگ، جناب

---

۱. این اصطلاح از خود بهره‌هاست.

آقای دکتر فرهاد دفتری در این زمینه می‌گویند:

این سیاست [مخفى کاری] هنوز در جامعه اسماعیلیان طبیعی - بهره‌ها - در جریان است؛ به طوری که نه تنها مجموعه‌های خطی وسیعی که در کتاب خانه رسمی این فرقه در شهر سورت «Surat» نگهداری می‌شود، در دسترس محققین غیراسماعیلی قرار نمی‌گیرد، بلکه افراد خود آن فرقه نیز بدون کسب اجازه [میثاق سنگین]، مقام داعی مطلق خود که رهبری آن جامعه را در دست دارد، نمی‌تواند در قلمرو مطالعات اسماعیلی فعالیت داشته باشد و این اجازه نیز معمولاً داده نمی‌شد.^۱

---

۱. گفت و گو با دکتر فرهاد دفتری: پژوهنده اسماعیلیه، ص ۲۱ و ۲۲.